

ВІД ЖИТТЄВОСВІТОВОЇ ЗАВДАНОСТІ ДО ЖИТТЄВОСВІТОВОЇ ДАНОСТІ

Здійснено аналіз феноменологічних розвідок у проблемному колі соціальних наук. Досліджується підґрунтя розбіжностей застосування феноменологічних процедур. Визначено ефективність феноменологічних процедур щодо вивчення смислогенеративних процесів.

Ключові слова: феноменологія, інтерсуб'єктивність, дескрипція, інтерпретація.

Осуществлен анализ феноменологических исследований в проблемном поле социальных наук. Исследуется основа различий в использовании феноменологических процедур. Определена эффективность феноменологических процедур при изучении смыслогенеративных процессов.

Ключевые слова: феноменология, интерсубъективность, дескрипция, интерпретация.

The article deals with phenomenological researches in a problem field of social sciences. The basis of distinction in use of phenomenological procedures is investigated. Efficiency of phenomenological procedures is determined at studying sense generating processes.

Key words: phenomenology, intersubjectivity, description, interpretation.

Соціальна наука, відповідаючи викликам сьогодення, має переосмислювати накопичений інструментарій та усталені настанови. Сучасні плідні соціально-філософські дискусії тривають навколо досягнення смислогенеративного характеру соціального процесу, конструктивності основних гіпотез і картин соціального світу, прийомів аналізу, здатних викривати усталену аксіоматику традиційної соціальної науки. У зв'язку з цим особливого значення набуває аналіз феноменологічних розвідок у площині соціальних досліджень, що унаочнює їхню відповідність реальності, пізнавальну перспективу. Водночас необхідно зважати на основний недолік трансцендентальної феноменології — обґрунтування онтології з життєвих процесів суб'єктивності, тоді як інтерсуб'єктивність є «онтологічно головною категорією людського буття у світі».

Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що авторитетними у виведенні сутності феноменологічних розробок є твори П. Гайденка, С. Кошарного, А. Лоя, М. Мамардашвілі, Б. Маркова, В. Молчанова, Н. Мотрошилової, П. Прехтеля, Е. Причепія. З питань визначення специфіки соціальної феноменології привертають увагу праці В. Арутюняна, В. Бондара, Т. Дрідзе, Л. Іоніна, В. Кебуладзе, М. Култаєвої, В. Курбатова, М. Мнац'яканяна, О. Садохи, Б. Сивиринова, Н. Смирнкової, Н. Трубіківа, Ю. Шинкаренка. Водночас необхідно відзначити, що науковий дискурс щодо цієї проблематики починає тільки

розгортатися в пострадянському соціально-філософському просторі. У зв'язку з цим комплексне вивчення життєвосвітової проблематики залишається поза увагою вітчизняних дослідників.

Крім того, доцільно окреслити декілька різних інтерпретацій, поширених у сучасних західних рецепції шюцівських соціально-феноменологічних розробок щодо обґрунтування звернення до життєвого світу: або через «кризу гусерлівських положень» (Гратгоф); або через його прагнення знайти достеменно підґрунтя соціальної науки (Кокельманс); або через виявлення трансцендентальної феноменологією інтерсуб'єктивної проблематики (Періторе). Якщо взяти до уваги перше спостереження, то, як доводить Гратгоф у власній статті «Теорія соціального діяння», зрештою Шюц обґрунтував «науку про феномени *mundan* інтерсуб'єктивності», котра не мала б справ із феноменами, конститутованими «у феноменологічно редукованій сфері» [1]. Проте в такому разі може виникнути певне питання, пов'язане з Шюцевими міркуваннями щодо соціальних наук, які, на думку Шюца, не мають безпосередньої справи з феноменами, конститутованими у феноменологічно редукованій сфері, а тільки «з відповідним корелятом у природній настанові» [2, s.138]. До того ж, як бути з обґрунтованою Шюцем системою суб'єктивної релевантності? Хоча, з іншого боку, це зайвий раз переконує в суперечності міркувань самого Шюца, що впливає на суперечності інтерпретувань [3].

Метою статті є експлорація щодо з'ясування специфіки трактування гусерлівської генеральної тези в коло соціальних наук через аналіз *mundan* феноменології Шюца, встановлення життєвосвітових релевантностей, зіставлення гусерлівської і шюцівської пропозицій щодо статусу соціальної науки.

Аналіз вищезгаданих пропозицій доводить, що в шюцівських соціально-феноменологічних розвідках не відокремлено трансцендентально-феноменологічний аналіз смислового конституювання окремого Я від структурного аналізу соціального світу. Впровадження іншого на рівні «генеральної тези» надає можливість пов'язати трансцендентальне конституювання з аналізом соціального світу з позиції «генеральної тези», яка свідчить про те, що Ти також має свідомість узагалі (основоположна ідеалізація в повсякденному мисленні). Потік переживань Ти, на думку Шюца, виявляється подібним за пра-формою до потоку переживань самості. Таким чином, відкривається «чиста сфера Ми». У «Структурах життєвого світу» доводиться: всі форми соціальних відносин мають виходити з «Ми-взаємин» як соціального апріорі, в якому взагалі створюється інтерсуб'єктивний життєвий світ, безперервно підтверджуваний. Основуючись на повсякденній вірі, Шюц редукує соціальність до досягнень ідеалізації соціальності та розуміння іншого (чужого). Вирішення проблеми інтерсуб'єктивності в площині *mundan* сприяло формуванню уявлення, що існуючі, точніше, актори в повсякденному світі контрфактично мають свої місця як принципово замінні, а свої інтереси — як конгруентні. У такому разі інтерсуб'єктивність реальна тільки як субпозиція, як функція монологічної свідомої структури. Відомо, що за таку інтерпретацію

інтерсуб'єктивності погляди Шюца критикують, зокрема Бернард Вальденфельс [4], Міхаель Тьонісен [5]. До речі, до цього також особисто зверталась авторка цієї статті, зокрема у «Між іншим та чужим (За філософсько-політичними міркуваннями Б.Вальденфельса)» [6]. Зрештою, виявляється, Шюц, незважаючи на апелювання до досвіду Ми, надав перевагу досвіду самості та її інтерпретації. У зв'язку з цим наведемо одне цікаве спостереження щодо Шюцевої теорії розуміння чужого, котре він експліцитно відокремлює від розуміння самості для того, щоб потім довести, ніби «значення чужого духовного переживання ґрунтується на самоінтерпретації мого переживання alter ego» [5, s. 42]. Можливо, в «Ми-взаєминах» безпосередньо сприймається переживання іншого в «живій одночасності», але насправді має місце опосередкованість чужого досвіду. Це пов'язано з тим, що в Шюца вилучено прямий підхід до переживання іншого (тобто гусерлівська емпатія), а тому визнається кружний шлях: через сприйняття зміни тіла іншого (в душі Арнольда Гелена, Гельмута Плеснера, Моріса Мерло-Понті). Як підтвердження цього видається слухним пригадати висловлювання Мерло-Понті, котре можна вважати своєрідною «радикалізацією» опосередкування або дистанціювання, про те, що дистанція лежить не тільки між нами і речами, але вже між нами самими та нашим сприйняттям. Але й тут необхідно зауважити, що цей шлях був закладений частково і самим Гусерлем, і це не могло б не вплинути на тих, хто намагався успадкувати його ідеї (наприклад, в «Ідеях чистої феноменології та феноменологічної філософії» міститься твердження про опосередкованість пізнання чужого через тіло). Сприйняті зміни тіла іншого виявляються ознакою для переживання Ти як такого та одночасно такими, з якими інший пов'язує «спільний смисл». Якщо погодитися з тьонісенівською критикою, що останній залишок діалогічної безпосередності в розумінні чужого зникає через припущену рефлексію на власні переживання іншого, а жива інтенціональність навколишніх соціальних відносин перетворюється на інтенціональність рефлексивного віддзеркалення [5, s. 413], то все ж необхідно визнати за досягнення Шюца виокремлення розуміння самості та розуміння іншого з посиленням на «принципово попередню смислову інтерпретацію». Особливу увагу цьому приділяє і Гратноф, визначаючи теоретично перспективним шюцівське обґрунтування «престиційованого смислу». Але вважаємо за доцільне в даному разі послатися на міркування Айкельпаша та Лемана, котрі підкреслюють, що розглянутий таким чином Шюцем «чужий єдиний смисл» виявляється «граничним визначенням». Розуміння чужого переживання в будь-якому разі має «попередній» характер, тому що саме «ідеальне знання всього передбачається у свідомості іншого в даних тепер та таким чином конституйованих смислових зв'язках» [7, s. 43]. За Шюцем, для того, щоб можна було інтерактивно реагувати, необхідно постійно коректувати смислові зв'язки в повсякденні (тобто редефініціювати та реінтерпретувати). Можливість осягнення «чужого єдиного смислу» ґрунтується на «живій одночасності», її модифікуванні, на конструкції іншого [7, s. 44]. Таким чином виявляється, що, за Шюцем, осягнення себе

самого з відстані спостереження здійснюється в конструкції типового способу вчинку, типового зразка основоположного мотиву, тобто за персональним типом, для котрого інший та його контрольований учинок є тільки особливими випадками або прикладами.

Відповідно до згаданої вище конструкції акторів визначається «матеріальний» або «тип послідовності», що охоплює дії інших як типові. Стосовно значущих смислів чужого вчинку та діяння виникають два способи розуміння або два типи ідеалізації (Абельс). Спрямованість типу діяння можна розглядати щодо самого діяння відповідно до типу, «що діється» або «що вже зроблено» (мається на увазі так званий об'єктивний аспект). Проте, з іншого боку, ця спрямованість пов'язана також і з суб'єктивним значенням стосовно людини, яка здійснює цей учинок. Ці визначені два типи пов'язані один з одним. Перший зумовлений об'єктивними смисловими зв'язками дії. Другий виявляється персональним типом. У подальшій творчості Шюц розгорнув роль типізації в процесі конституювання світу очікувань. Світ, за Шюцем, із самого початку подається в типізованій формі. При цьому більшість типізацій виявляються соціальними, конститутованими за «об'єктивним станом» культури та її історії. Тут Шюца цікавив сам процес типізації. Він підкреслював, що, наприклад, ідеалізація «я можу знову» для кожної форми типізації набуває відповідного значення. Таким чином, така ідеалізація одночасно з ідеалізацією «і так далі» виявляється конститутивним апріорі досвіду, який успадковується для репродукування в минулому здійснених учинків за типовим зразком (або типовим чином). Ідеалізації виникають через подальше абстрагування від контекстної даності діяння, тому їх можна вважати ітераційними. Звичайно, типізації приводять до анонімності, що посилюється, тому що під час типізацій вилучається не тільки ситуативний контекст, а й конкретні змісти діянь. Анонімність слід вважати суттєвим складником більшості соціальних відносин.

Підсумовуючи висловлене вище, зокрема щодо «своєрідності» трактування гусерлівської генеральної тези Шюцем, слід відзначити таке: «природна настанова» в Гусерля розглядалася як «необдумана» позиція, наївна віра в існування світу [8, § 30 або § 7]. Ця достовірність ґрунтується на безсумнівній вірі в реальність світу. У такому разі виникаючі питання та сумніви стосуються тільки партикулярних моментів, а не світу в цілому. Здається, Шюц намагався реінтерпретувати гусерлівське «епохе» непроблематичним чином, пропонуючи розглянути його з іншого боку як процедуру, що не вилучає віри в зовнішній світ, а, навпаки, вилучає сам сумнів. До того ж, спадає на думку, що суперечливість розглянутих міркувань Шюца спровокована певною мірою суперечливістю або недостатньою обґрунтованістю, а точніше, розробленістю відповідних міркувань Гусерля, зокрема і самої редукції. Пошлемося на Шпігельберга, який відзначає незавершеність праць Гусерля щодо визначення редукції [8, с. 140-141; 165-167]. У зв'язку з цим залишається відкритим горизонт інтерпретації, «розумових шляхів», з одного боку, але з іншого, — можливість «своєрідних» успадкувань, додання іноді субверсивних конотацій, що власне

і спостерігаємо. Таким чином, пройшли першим шляхом, маючи досвід у вигляді викладених вище висновків. Але для того, щоб переконатися в їхній достеменності, для підтвердження зауважень, доцільно здійснити зворотний шлях або, радше, історико-теоретично первісний: від Гусерлевих міркувань.

Хоча Гусерль безпосередньо не вивчав особливості соціальних феноменів, але все-таки він висловлювався про позитивний внесок феноменології щодо емпіричних наук, зокрема в «Логічних дослідженнях», а також в «Ідеях чистої феноменології і феноменологічної філософії I», як уже підкреслено раніше. Незважаючи на те, що ця тема добре досліджена у філософській літературі, зокрема у вітчизняній [10], видається слушним зробити певний начерк, зокрема для «розкриття розумових шляхів».

Почнемо із зауваження, що Гусерль розрізняв науку і філософію, а також емпіричні й ейдетичні науки. Цим пояснюється думка про те, що кожна емпірична наука має доповнюватися кореспондуючою ейдетичною («регіональною онтологією»). Обидві науки, емпірична й ейдетична, набувають свого останнього обґрунтування у філософії, за Гусерлем, трансцендентальної феноменології. Розрізнення «сутності» та «фактичності» призводить до корелятивного відокремлення фактичних наук від суттєвих [8, Розділ «Факт і сутність»]. Конкретні емпіричні предмети одночасно з їхніми матеріальними формами мають своє власне місце у вищому матеріальному роді, регіоні емпіричних об'єктів. У зв'язку з тим, що кожний емпіричний об'єкт має свою власну сутність (регіональну), котра посилається на кореспондуючу регіональну онтологію, кожний регіон емпіричних об'єктів має насамперед відповідати певній емпіричній конкретній науці. Отже кожна емпірична наука, котра посилається на певний регіон, по суті посилається на кореспондуючу регіональну онтологію (як першооснову). Регіональна онтологія, незважаючи на те, що в часовому розумінні не випереджає емпіричної науки, не ґрунтується на результатах останньої. Регіональну онтологію можна відкрити тільки через виявлення сутності, «точну» рефлексію, дескрипцію, аналіз сутності єдності, належної певному регіону. Розмаїті регіональні онтології зумовлені «загальною онтологією світу нашого безпосереднього досвіду». Крім цього, за гусерлівською логікою міркувань, виявляється різниця між дескриптивною наукою (зокрема і наукою про соціальні феномени) та корелятивною емпіричною наукою, котра полягає в тому, що остання зосереджує увагу на «фактах» [8, § 2, а також § 7], тоді як перша має пояснювати загальні та необхідні структури цих фактів. Зазначене надає можливість вважати дескриптивну, зокрема соціальну науку, регіональною онтологією, що прагне розпізнати необхідні та суттєві структури різних способів орієнтації у світі та їхні безпосередні кореляти, характерних для таких галузей, що належать до регіонів людського буття.

Таким чином, Гусерль вважав, кожна емпірична наука поруч зі своєю відповідною регіональною онтологією має пресуппозицією формальну онтологію, котра об'єднує всі емпіричні науки («*mathesis universalis*» – застосовуючи лейбніцівський термін, «загальна матері-

альна онтологія світу безпосереднього досвіду» [8, § 7]). Остання покликає пояснити ейдетичні структури, котрі містяться в усіх речах, що складають предмети всіх емпіричних наук і їхніх кореспондуючих регіональних онтологій. Кожна регіональна онтологія є апіорно ейдетичною, суто дескриптивною наукою основних структур усіх речей, належних до певного буттєвого регіону [8, §8, а також §9]. Головним виявляється те, що Гусерль вважав, ніби регіональна онтологія жодним чином не є філософською дисципліною. Це пов'язано з тим, що кожна регіональна онтологія являє собою науку, котра відкривається тільки із середини природної настанови [8, § 30].

З огляду на це стає очевидною особливість вихідного пункту Шюцєвих міркувань, яку чітко виокремлює Кокельманс, відзначаючи, що Шюц потрапив у скрутне становище, коли пов'язав свою «соціальну теорію» із «соціальною філософією» [11, s. 35]. Пригадаймо: вже було визначено раніше, що підставами цьому були суперечності думок Гусерля [8, § 26, а також суттєві, як уявляється, зауваження Шпігельберга 9, с. 142, 155]. Відомо, саме це вплинуло на подальший розвиток дискусії з приводу використання такого концепту як «протонаука», зокрема змусило Лукмана висловитися щодо використання такого концепту, як «феноменологічна» соціологія. У статті «Феноменологія та соціологія» він обґрунтовує свій погляд на те, чому феноменологічну соціологію слід розглядати як «поняттєву суперечність», зауважуючи, що протосоціологія — «не соціологія або ще не (соціологія — С.О.), або більше не (соціологія — С.О.)» [12, s. 206]. У зв'язку з цим доречно пригадати, що іншу точку зору висловлює Габермас у творі «До логіки соціальних наук». Проте з певною зацікавленістю в подальшому розглянемо пропозицію Гратгофа, а також Срубара щодо цього в межах аналізу їхніх концептуальних побудов.

Тут ідеться про те, що Шюц пов'язав достеменність соціальної науки з поєднанням її з філософською рефлексією, що, у свою чергу, мала б відповідати феноменологічному дослідженню. Проте емпірична наука: чи то соціальна, чи то природнича, не повинна залежати від будь-якого філософського напрямку, а має залишатися нейтральною щодо вибору філософських орієнтацій. Уже підкреслили раніше, що Гусерль вимагав від соціальної науки дескриптивного аналізу соціальних феноменів, який випереджав би теоретичні конструкції. Натомість, якщо дескриптивні дисципліни (такі як регіональні онтології) і мають ґрунтуватися на філософській рефлексії, то вже, за Гусерлем, на чистій феноменології або трансцендентальній феноменології. Знову змушені визнати, що подане тут непорозуміння зайвий раз переконує в суперечливості, а іноді в апоретичності висловлювань як Гусерля, так і Шюца, що впливає на непорозуміння з приводу їхньої інтерпретації. Здається, в цьому разі необхідно підкреслити, що Гусерль намагався обґрунтувати феноменологію як чисту, нейтральну теорію пізнання, тому визнання її саме такою становило підстави для використання її як підґрунтя дослідження будь-якої науки, але, з іншого боку, залишалося питання, пов'язане із запропонованим Гусерлем трансценденталізмом, — а чи досягла вона (феноменологія) цієї нейтральності?

У зв'язку з цим видається слухним відзначити цікавий «розумовий шлях», запропонований Кокельмансом, який вважає, що згідно з Гусерлевою логікою наш життєвий світ є релевантним тільки щодо соціальної науки, тобто в ній він буде структурований соціальними інститутами, скерований законами, правилами, нормами, ідеалами, визнаними всіма членами суспільства. Наш життєвий світ є інтерсуб'єктивним, тому всі людські дії здійснюються в соціальному світі та через нього. Проте не все, притаманне цьому світові, тільки на цій підставі має стати предметом соціального наукового дослідження. У більшості випадків життєвий світ є тільки тематичним полем, де виокремлюються різні теми. Безпосередня предметна галузь соціальних наук пов'язана з інтенціональним ставленням, людськими діями, соціальним світом із його інституціями, тобто єдністю смислу, в котрій дії та інститути мають свою суттєву частину. Не менш цікаві «розумові шляхи» знаходять і подають: уже згаданий Шпігелберг [9, с. 165-167] (він пропонує розглядати *mundan* феноменологію як «особливий тип первісної редукції», зокрема на підставі того факту, що під час останнього впорядкування рукописів Гусерля від 1935 р. записи про неї йдуть першими (під літерою А), але тільки в подальшому в абетковій послідовності (від В до Е) здійснено записи про редукції та різні типи конструювань [9, с. 166]), а також Гратгоф, Зьофнер, Срубар, пропозиції яких досліджено [3].

Здійснена аналітична робота розкриває основні інтенції роздиференціювання шляхів визначення феноменологічних розвідок у дослідницькому полі соціальних наук. Інтерсуб'єктивність та «Міжвазємини» фундують усі інші категорії людського буття. Це свідчить, що інтерсуб'єктивність досягнена виключно як життєвосвітова даність, а тому не підлягає феноменологічній редукції. Коли Шюц вважав, що ідеальні типи утворені відповідно до типізацій, які, у свою чергу, розвинуті в життєвому світі, структуровані через наше мовлення, то він убачав у їхньому дослідженні завдання соціального вченого. Зважаючи на «подібності» та «відмінності» ставлення Гусерля та Шюца до статусу соціальної науки, яка здатна легітимно описати конституювання ідеальних типів і вирішувати методологічні питання такої дисципліни [11, с. 38], зрештою її можна обґрунтувати або як «регіональну онтологію соціального життя» (Кокельманс), або як «феноменологію соціальної науки» (Гратгоф), або як «повсякденну герменевтику» (Зьофнер), або як «прагматичну життєво-світову теорію» (Срубар), що становить підстави подальших розмірковувань.

Список літератури

1. Grathoff R. *The Theory of Social Action: The Correspondence of Alfred Schutz and Talcott Parsons* — Evanston, 1978. — 171 p.
2. Schütz A. *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie.* — Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974. — 437 s.
3. Садоха О. В. Феноменологічні імплікації в сучасному соціально-філософському дискурсі: досвід транспарентності // Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра філос.наук: 09.00.03 / О. В. Садоха / Ін-т філос. імені Г.С.Сковороди НАН України. — К., 2008. — 30 с.

4. Вальденфельс Б. Мотив чужого // Сб. пер. с нем. / Вальденфельс Б.; [пер. с нем. К. Лядской, О. Шпарагы, С. Логвиновой, Т. Щитцовой. Научный ред. А.А. Михайлов; отв. ред. Т.В. Щитцова]. — Минск: ПроPILEI, 1999. — 176 с. — Серия «Схолия».
5. Theunissen M. Der Andere. Studien zur Sozialontologie. — Berlin: Walter de Gruyter, 1977. — 573 s.
6. Садоха О. «Між іншим та чужим (За філософсько-політичними міркуваннями Б.Вальденфельса)» / О. В. Садоха // Науковий вісник. Серія «Філософія» \Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. — Х. : ОВС, 2004. — Вип. 16. — С. 25-31.
7. Eickelpasch R., Lehmann B. Soziologie ohne Gesellschaft. Probleme einer phänomenologischen Grundlegung der Soziologie. - München: W. Fink Verlag, 1987. - 111s.
8. Husserl E. Die Idee der Phänomenologie. Husserliana, Bd.II, Den Haag, 1950, §1,2 або у російському перекладі «Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии» — Ел. Ресурс: < <http://elenakosilova.narod.ru> >.
9. Шпигельберг Г. Феноменологическое движение. Историческое введение / Шпигельберг Г.; [пер. с англ. В.П. Большаков, Т. Вартанян, Т. Дмитриев и др.; под ред. М.Лебедева, О.Никифорова] — (Ч.3). — М.: Логос, 2002. — 680 с. — (Серия Сигма).
10. Феноменологічна теорія свідомості Е. Гуссерля (критичний нарис) / За ред. Е.М. Причепій. — К.: Наукова думка, 1971. — 103 с.
11. Joseph J.Kockelmans Deskriptive oder interpretierende Phänomenologie in Schütz'konzeption der Sozialwissenschaft //Alfred Schütz und die Idee des Alltags in den Sozialwissenschaften /Hrsg. von W.M.Sprondel und Grathoff R. — Stuttgart: Enke Verlag, 1979. — 213 s.
12. Luckmann T. Phänomenologie und Soziologie //Alfred Schütz und die Idee des Alltags in den sozialwissenschaften// Hrsg. von W.M.Sprondel und R.Grathoff. — Stuttgart: Enke Verlag,1979. — S. 196-206.

Надійшла до редколегії 22.12.2010 р.